

De proefpersoonuren in het WO

Onder normale omstandigheden mag niemand dwangarbeid of verplichte arbeid worden opgelegd, behalve als dat deel uitmaakt van normale burgerplichten. Dat staat in het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens. Vroeger was dat anders. In feodale tijden moesten mensen onbetaalde diensten aan hun heer of landsheer leveren: de zogenaamde herendiensten. En in de koloniale tijd moesten de inlandse mannen eveneens onbetaalde corvees voor het Nederlandsch-Indische gouvernement verrichten. Die tijd is voorbij, doch er zijn uitzonderingen. Leerlingen en studenten moeten verplicht stage lopen, ook al staat daar geen financiële vergoeding tegenover. Dat valt goed te verdedigen mits de stages voldoende bijdragen aan het bereiken van de opleidingsdoelen. Maar de verplichte 'maatschappelijke stages' in het vrijwilligerswerk, het speeltje van het CDA, neigen tot een vorm van sociale dienstplicht die tot ernstige uitwassen kan leiden.¹ En binnen het hoger onderwijs bestaan nog schrijnender voorbeelden, ook al worden ze dan gehonoreerd met studiepunten. Begin dit jaar berichtte ik over een hbo-opleiding die het nogal bont maakt.² Ook de wo-opleiding Psychologie heeft op dit punt een lange traditie: jongerejaars studenten moeten proefpersoonuren vervullen, variërend van 10 ppu (UU) tot 40 ppu (UvA, inclusief 15 ppu 'Testweek').

Proefpersoonuren representeren een soort stage- of practicumverplichting waarin de student niet de rol van werknemer of leerling-onderzoeker vervult, maar de rol van proefpersoon. Hij of zij is dus object van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. In vroeger tijd kwamen deze proefpersoonuren bovenop de reguliere studielast, maar tegenwoordig staan ze in de onderwijs- en examenregeling en worden ze gehonoreerd met studiepunten.

Ik kies hier de invalshoek van de onderwijsethiek. Daarnaast raken de verplichte proefpersoonuren aan de research-ethiek: onderzoekers mogen mensen niet tegen hun wil als proefpersoon of onderzoeksobject inschakelen. De research-ethiek stelt niet alleen de formele eis van vrijwilligheid (consent), maar zelfs de materiële eis van vrije wilsbeschikking (informed consent).^{3,4} Daarom biedt de opleiding Psychologie van de Vrije Universiteit een alternatief:⁵ 'Het kan zijn dat een student ethische bezwaren heeft tegen onderzoeksdeelname; dan kan gekozen worden voor een vervangende opdracht. De opdracht zal de vorm hebben van het schrijven van een essay over een psychologisch of pedagogisch onderwerp. De student dient zich op te geven bij [mw. ...], met een schriftelijke uitleg van de principiële bezwaren die aan de weigering ten grondslag liggen.' De zinsnede "ethische bezwaren" is hier overigens misplaatst, want persoonlijke ethische overwegingen hoeven hier mijns inziens niet te berde te worden gebracht. De student kan volgens mij ermee volstaan principiële bezwaar te maken tegen gedwongen deelname aan onderzoek aangezien deze in strijd is met de research-ethiek die voor iedere onderzoeker geldt. Maar, zoals gezegd, kies ik hier niet de invalshoek van de research-ethiek maar die van de onderwijsethiek.

Ik behandel hier de proefpersoonurenregeling (ppu-regeling) van de Universiteit Utrecht.⁶ Niet omdat studenten hier meer dan elders zouden worden uitgebuit, maar omdat de mate van uitbuiting hier goed zichtbaar kan worden gemaakt.

1. De Utrechtse ppu-regeling wordt door de studieleiding *in de eerste plaats* gerechtvaardigd op basis van de onderwijsdoelen van de opleiding: je moet je leren inleven in de positie van proefpersonen. De ppu is dus een soort stage met een expliciet leerdoel. Daarmee ontkracht men het eventuele verwijt dat de ppu-regeling uitsluitend bedoeld is om studenten niet te hoeven betalen voor hun werkzaamheden als proefpersoon. Maar deze rechtvaardiging zou aan kracht winnen als men aannemelijk zou maken dat het beoogde leerproces ondersteund wordt via onderwijsbijeenkomsten of reflectieverslagen.

2. In ppu-regelingen elders in den lande wordt deze mogelijke rechtvaardiging voluit ondergraven door regels zoals:

- indien een proefpersoon op de afgesproken tijd aanwezig is en de sessie gaat onverhoopt niet door, krijgt hij toch de geschatte duur van de sessie als ppu bijgeschreven;⁷ en
- indien een proefpersoon niet komt opdagen op de afgesproken tijd, krijgt hij de aangekondigde, geschatte duur van de sessie als strafkorting bijgeschreven (als negatieve ppu dus).⁵

Blijkbaar is niet alleen het werkelijke aantal stage-uren bepalend voor het opbouwen van het ppu-saldo, maar ook de gratis bijdrage die de student levert aan de onderzoeksinspanningen van de faculteit. Ook de UvA-regel dat aan deeltijdstudenten 60% van de ppu-verplichting wordt kwijtgescholden, betekent dat de faculteit het leerdoel ervan niet erg serieus neemt.⁸

3. Bovendien wordt genoemde rechtvaardiging door de Utrechtse studieleiding ondergraven door de regel dat proefpersoonuren waarvoor een financiële vergoeding is ontvangen, niet meetellen voor de verplichte ppu-regeling. Indien de ppu een soort stage met een expliciet leerdoel is, dan valt het niet te verkopen dat een financiële vergoeding het bereiken van dat leerdoel ongedaan zou maken.

4. Maar er wordt nog een *tweede rechtvaardiging* opgevoerd, waardoor laatstgenoemd bezwaar wellicht wordt ondervangen. De ppu-regeling heeft mede tot doel een gratis proefpersonenpool in stand te houden waaruit studenten kunnen putten bij het uitvoeren van hun eigen (afstudeer-)onderzoek.⁹ Dat is een reëel argument: de ppu-regeling zou kunnen worden opgevat als een vorm van wederzijdse dienstverlening tussen studenten, enigszins vergelijkbaar met die in de opleiding Geneeskunde. Om lichamelijk onderzoek te oefenen, stellen medische studenten hun lichaam aan elkaar beschikbaar. Dat is een vorm van gelijk oversteken. Deze rechtvaardiging wordt echter ondergraven door het feit dat ook stafleden en promovendi voor hun onderzoek uit de gratis proefpersonenpool mogen putten. Dat de faculteit een regeling treft waardoor zij de werkzaamheden van proefpersonen die zij nodig heeft voor haar eigen wetenschappelijk onderzoek, niet hoeft te betalen, begint toch echt op uitbuiting te lijken.

5. Anderzijds wordt de geloofwaardigheid van de tweede rechtvaardiging geschaagd door het feit dat de Utrechtse studenten tot hun afstudeeronderzoek de tijd hebben om hun ppu-saldo op te bouwen. Elders in den lande wordt vaak geëist dat studenten reeds in hun eerste studiejaar geheel of gedeeltelijk aan hun ppu-verplichtingen voldoen. Dat impliceert dat ook studenten die het risico lopen aan het eind van het eerste of tweede verblijfsjaar via het Bindend Studieadvies uit de opleiding te worden verwijderd, op ppu-gebied schatplichtig zijn. Voor hen is van gelijk oversteken geen sprake.

Gezien de punten 1 t/m 5 moeten we concluderen dat faculteiten uit een oogpunt van onderwijsethiek met de bestaande ppu-regelingen buiten hun boekje gaan. Deze regelingen zijn meer ingegeven door de onderzoeksbelangen van de faculteit dan door de opleidingsbelangen van de studenten. De faculteiten misbruiken hun machtspositie jegens de student met het doel gratis proefpersonen te verkrijgen. Er is alle reden om op dit gebied een gedragscode te ontwikkelen om de belangen van studenten te beschermen.

Wes Holleman

weblog onderwijs 11-12-2010

<http://www.onderwijsethiek.nl>

¹ <http://www.onderwijsethiek.nl/?p=2116>.

² <http://www.onderwijsethiek.nl/?p=1452>.

³ *Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening*, artikel I.2.

URL: <http://www.vsnu.nl/web/file?uuid=30f9a780-9fd7-4282-a6be-385731036409&owner=30689d27-c794-4a77-a4b1-99268909879a&contentid=119>.

⁴ In de kring van de medisch-ethische commissies is aan de verplichte proefpersoonuren enige aandacht besteed, waarbij met name ook de faculteiten Geneeskunde en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht betrokken waren. URL:

http://www.nvmetc.nl/fileadmin/user_upload/METC_forum_nr_1_2009_def.doc; en

http://www.nvmetc.nl/fileadmin/user_upload/METC_forum_nr_1_2010_digitaal.pdf.

⁵ <http://www.psy.vu.nl/nl/studenten/bachelor/psychologie/proefpersoonschap-ba-1/index.asp>.

Wat vervangende opdrachten betreft: zie ook artikel 8.04 van de APA Code of Conduct . URL:

<http://www.apa.org/ethics/code/index.aspx#>.

⁶ <http://www.uu.nl/faculty/socialsciences/nl/onderwijs/bachelor/studenten/opleidingen/psychologie/opbouw/bacheloronderzoek/ppu/Pages/default.aspx>

⁷ http://www.utwente.nl/psy/bachelor_psy/proefpersonensysteem/proefpersonensysteem/07_121.doc/bijlage_1_proefpersoonregeling_i.html

⁸ http://studiegids.uva.nl/web/uva/2006_2007/nl/c/938.html.

⁹ Vergelijk: <http://www.uvt.nl/univers/nieuws/1011/08/proefpersonen.html> (2/12/2010).